

Tadeusz Szczurek

Późnoaskański denar brandenburski znaleziony na placu Staromiejskim w Gorzowie

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 12, 9-14

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Tadeusz Szczurek
Gorzów

Późnoaskański denar brandenburski znaleziony na placu Staromiejskim w Gorzowie

Monety z okresu panowania dynastii askańskiej w Marchii Brandenburskiej (równolegle Askańczycy panowali jeszcze w hrabstwie Anhalt, skąd się wywodzili, oraz w księstwie Saksonii-Wittenberdze), kończącej się na śmierci margrabiego Waldemara w 1319 r., nie należą do znalezisk rzadkich. Nie oznacza to jednak, że są okazami pospolitymi. Prezentowany egzemplarz jest kolejnym denarem wybitym pod stemplem margrabiów wywodzących się z anhalckiej Askanii, jaki został luźno odkryty w obrębie obecnego Gorzowa Wlkp.

Został on znaleziony w latach osiemdziesiątych XX w. na placu Staromiejskim. Tyle piszący te słowa dowiedział się od właściciela monety, który udostępnił mu ją na krótko 5 VIII 1994 w celu identyfikacji i wyceny. Jest bardzo prawdopodobne, że denar ów jest znaleziskiem wtórnym: nie przeleżał w tym samym miejscu przez setki lat, lecz dostał się z ziemią tu nawiezioną w latach siedemdziesiątych lub osiemdziesiątych ubiegłego stulecia. Nie zmienia to wiele postaci rzeczy, bowiem nawożony tutaj humus pochodził z terenu miasta, a co najwyżej z jego najbliższej okolicy. Jeśli mielibyśmy zatem do czynienia ze znaleziskiem wtórnym, to i tak Gorzów Wlkp. lub jego najbliższą okolicę należy uznać za miejsce pierwotnego utracenia.

Moneta wykonana jest ze srebra. W momencie identyfikacji pokryta była ciemną patyną, miejscami przechodzącą w czerń, z lekko przebijającą też miejscami patyną o zielonkawym zabarwieniu. Stan zachowania może być delikatną przesłanką sugerującą jej pochodzenie z jakiegoś rozproszonego skarbu. Monety zalegające bez żadnego zabezpieczenia bezpośrednio w ziemi poddane bywają działaniu różnych czynników, zwłaszcza kwasów humusowych, wskutek czego ich stan zachowania zwykle jest znacznie gorszy.

Av. Pośrodku pola stojąca postać z odkrytą głową, z długimi włosami. W rozpostartych ramionach dwa miecze skierowane ostrzami do góry. Po bokach postaci dwie wieżyczki z otworami, na każdej z nich osadzone masywne potrójne blanki przypominające korony. Dołem wieżyczki połączone łukiem (na naszym egzemplarzu słabo odbity), biegnącym równolegle do krawędzi. Przy krawędzi ślad obwódki liniowej.

*Późnoaskański denar brandenburski znaleziony na placu Staromiejskim
w Gorzowie (w powiększeniu)*

Rv. Ażurowy trójłuk otwarty na dole, w nim głowa orła zwrócona w prawo. Na trójłuku trzy wieżyczki. Wieżyczka środkowa zwieńczona stożkowato, nad nią hełm z orlim skrzydłem. Wieżyczki boczne podobne do tych na awersie, chociaż trzony mają krótsze, a blanki są masywniejsze i zaopatrzone w otwory. Przy krawędzi pozostałości obwódki liniowej. Na stemplu rewersu dają się rozpoznać nikiłe ślady przebiccia, tym samym, jak się wydaje, tłokiem, \varnothing 15 mm, Bft 573 /Da. 82.

Brandenburska atrybucja denara z placu Staromiejskiego nie ulega wątpliwości. Uzasadniamy ją odwołaniem się do dwóch podstawowych katalogów obejmujących średniowieczne emisje marchijskie, jeden z 1889 r. pióra Emila Bahrfeldta¹, drugi Hansa-Dietera Dannenberga z 1997 r.² Ponadto tym, co wyniknie z dalszej analizy, a zwłaszcza z terytorialnego rozrzutu znalezisk zawierających identyczne monety z gorzowską. Poprzez analizę materiału porównawczego będziemy starać się także określić chronologię. E. Bahrfeldt datuje powstanie denara ogólnie na 2. połowę XIII w., natomiast H.-D. Dannenberg na ok. 1275 r.³ Przypisanie monety gorzowskiej określonemu władcy w tym momencie rozważania nie jest możliwe, albowiem nie jest ona zaopatrzona w jego imię, w ogóle jest ona anepigrafem, pozbawionym legend i jakichkolwiek napisów. Taką próbę poczynimy po przeanalizowaniu skarbów zawierających identyczny typ z naszym denarem.

Wyobrażenie postaci jest jedną z bardziej typowych cech monet okresu askańskiego. Jest to wizerunek władcy o daleko posuniętej immobilizacji, nienoszący cech portretowych. Przedstawienie margrabiego na denarach brandenburskich, wprowadzone już w okresie wczesnoaskańskim, bierze swój początek z naśladowania wyobrażenia św. Maurycego na brakteatach bitych przez arcybiskupów magdeburgskich⁴. Ten męczennik za wiarę z III w., dowódca legionu tebańskiego, jako patron archidiecezji magdeburgskiej na kilka stuleci stał się symbolem mennictwa arcybiskupiego. Wizerunek margrabiego bez nakrycia głowy, czy to w postawie stojącej, czy też w pozycji siedzącej, jest najczęstszym wyobrażeniem na awersach dwustronnych fenigów askańskich. W przeciągu bez mała półtora stulecia, a następnie po schyłek panowania w Brandenburgii kolejnej dynastii – Wittelsbachów (1323–1373) – podlegał jedynie zmianom ewolucyjnym⁵. Dzierżone przez margrabiego dwa miecze są niewątpliwie atrybutami jego władzy⁶.

Na rewersie występują dwa wyobrażenia, które mają cechy godła: głowa orła i hełm z orlim skrzydłem. (Ten ostatni na egzemplarzu z Gorzowa jest niewyraźnie odbity). Na

¹ E. Bahrfeldt, *Das Münzwesen der Mark Brandenburg von den ältesten Zeiten bis zum Anfange der Regierung der Hohenzollern*, t. I, Berlin 1889 (reed. Leipzig 1975), s. 219, nr 573 (w opisie monet: Bft).

² H.-D. Dannenberg, *Die brandenburgischen Denare des 13. und 14. Jahrhunderts. Typenkatalog, Prägezeiten, historische Zusammenhänge*, Berlin 1997, s. 95, nr 82 (w opisie monet: Da.).

³ Zob. przyp. 1 i 2.

⁴ T. Szczurek, *Naśladownictwa monetarne we wschodniej części Niemiec w XII i XIII w.*, [w:] *Falszerstwa i naśladownictwa monet. XI Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Poznań 1998, s. 71 nn., il. 3-4, 7.

⁵ H.-D. Dannenberg, o. c., s. 51 nn., ryc. na s. 53.

⁶ Na temat wyobrażeń na monetach i ich symbolicznego znaczenia zob. np.: F. Friedensburg, *Die Symbolik der Mittelaltermünzen*, Berlin 1913, cz. 1, 1922, cz. 2 i 3; R. Kiersnowski, *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988.

brakteacie brandenburskim Ottona II (1184–1205) po raz pierwszy pojawia się przedstawienie orła w formie heraldycznej – już chyba jako godło Marchii Brandenburskiej – na tarczy (w tym przypadku chodzi o element uzbrojenia) trzymanej przez margra-biego⁷. Samodzielne wyobrażenie orła należy do częstych motywów stempli denarów marchijskich w XIII i XIV w., a także bitych po 1369 r. na wiecznych fenigach w formie brakteatów guczickowych⁸.

Nie rzadziej pojawia się również hełm askański z orlim skrzydłem. Ten symbol dynastyczny władcy brandenburskiego przedstawiany jest także samodzielnie, a wówczas niewątpliwie ma też cechy godła krajowego. Jako potwierdzenie tych słów niech służy fakt, że od momentu wprowadzenia w Brandenburgii wiecznej waluty hełm występuje na równi z orłem jako samodzielne wyobrażenie na brakteatach niepodlegających już renowacji, i to zarówno w czasach dynastii Wittelsbachów i Luksemburgów jak i Hohenzollernów, a więc już dawno po wygaśnięciu brandenburskich Askańczyków⁹.

Spójrzmy teraz na zapowiedzianą wyżej częstotliwość występowania denara typu Bft 573 /Da. 82 w znaleziskach. Włącznie z Gorzowem odnotowaliśmy aż dziewiętnaście miejsc odkrycia tego samego typu feniga, co plasuje go wśród najczęściej występujących w znaleziskach denarów doby askańskiej.

Lp.	Miejscowość	Kraj	Rodzaj znal.	Data ukrycia	Liczba egzemplarzy
1	Alterode ¹⁰	Anhalt	skarb	ok. 1330	?
2	Belzig ¹¹	Brandenburgia	skarb	ok. 1310	2
3	Berlin/ Nikolaikirche ¹²	Brandenburgia	pojedyn.	–	?
4	Bralitz ¹³	Brandenburgia	skarb	ok. 1290	17+1
5	Brandenburg I (1894) ¹⁴	Brandenburgia	skarb	ok. 1310	3+1
6	Buchholz III ¹⁵	Brandenburgia	skarb	4. ćw. XIII w.	?
7	Hirschfelde ¹⁶	Brandenburgia	skarb	ok. 1310	2
8	Krosigk ¹⁷	Anhalt	skarb	4. ćw. XIII w.	1
9	Langnow ¹⁸	Brandenburgia	skarb	ok. 1290	0+1
10	Laski ¹⁹	Nowa Marchia	skarb	ok. 1305	12
11	Lühsdorf ²⁰	Brandenburgia	skarb	po 1300	?
12	Łubnice ²¹	Polska	skarb	po 1269	1
13	Netzeband ²²	Brandenburgia	skarb	ok. 1305	1
14	Ohrdruf II ²³	Turyngia	skarb	ok. 1290/1295	5+1
15	Pfafendorf-Lamitsch ²⁴	Dolne Łużyce	skarb	ok. 1290	14+5
16	Roßdorf ²⁵	Brandenburgia	skarb	ok. 1320/1325	1
17	Zeitz ²⁶	Anhalt	skarb	po 1285?	1+1
18	? (1834 rok) ²⁷	Nowa Marchia?	skarb	ok. 1300	?
19	Gorzów Wlkp.	Nowa Marchia	pojedyn.	–	1

⁷ H. G r o t e, *Geschichte des königlich preußischen Wappens. Kritisch historisch und kunst-historisch*, [w:] *tegoż, Münzstudien*, II, Graz 1969 (reed.), s. 549 nn.; B a h r f e l d t, o. c., s. 111, nr 85; tenże, *Das Märkische Münzwesen im Mittelalter*, Berlin 1894, s. 10.

⁸ L. T e w e s, *Die brandenburgischen Adlerhohlpfennige von ca. 1380 bis 1510*, *Numismatisches Nachrichtenblatt*, 48 (6), 1999, s. 239 nn.

Dość skrupulatnie – jak się wydaje – przeprowadzona kwerenda pozwala skonstatować, że miejscem występowania naszego denara jest przede wszystkim Marchia Brandenburska, włącznie z należąca do niej Nową Marchia (i Ziemią Torzymską/Land Sternberg). Odnotowano stąd jedenaście skarbów oraz dwa znaleziska pojedyncze. Sześć

- ⁹ L. T e w e s, *Die brandenburgischen Helmhohlpfennige von 1369 bis 1508*, Beiträge zur brandenburgisch-preußischen Numismatik, Numismatisches Heft, 6, 1998, s. 5 nn.
- ¹⁰ H.-D. D a n n e n b e r g, o. c., s. 174, nr 1.
- ¹¹ M. S c h r o e d e r, *Denar- und Brakteatenfund von Belzig*, Deutsche Münzblätter, LXI, 1941, nr 464/465, s. 305-319.
- ¹² D. E n g e l m a n n, [bez tytułu], Jahrbuch des Märkischen Museums, VI/VII, 1980/1981, s. 105 n.; tenże, Jahrbuch des Märkischen Museums, VIII, 1982, s. 134 n.; H.-D. D a n n e n b e r g, o. c., s. 175, nr 14.
- ¹³ G. i K. F r i e s e, *Münzfunde im Bezirk Frankfurt (Oder): 900 bis 1500*, Numismatische Hefte, 21, 1985, s. 38, 51-53.
- ¹⁴ E. B a h r f e l d t, *Der Denarfund von Brandenburg a. H.*, Berliner Münzblätter, XX, 1899, nr 221, szp. 2543-2547, nr 222, szp. 2563-2565, nr 223, szp. 2575-2578.
- ¹⁵ H. D. [annenber], *Funde Brandenburgischer Denare*, Zeitschrift für Numismatik, II, 1875, s. 181; B a h r f e l d t, *Das Münzwesen*, s. 289, s. 36; A. H o l l n a g e l, *Münzfunde des 13. bis 18. Jahrhunderts im Lande Stargard (Mecklenburg)*, Bodendenkmalpflege in Mecklenburg, 1956 (1958), s. 214.
- ¹⁶ J. M e n a d i e r, *Zwei märkische Denarfunde. 2. Der Fund von Hirschfelde*, Zeitschrift für Numismatik, XXIII, 1902, s. 247-272, tabl. 1-3.
- ¹⁷ Th. S t e n z e l, *Der Münzfund von Krosigk*, Blätter für Münzfreunde, XIV, 1878, nr 66-67, szp. 537-547, tabl. 52.
- ¹⁸ A. S u h l e, *Funde brandenburgischer Denare. Fund von Langnow/Ostprignitz*, Berliner Numismatische Forschungen, 16, 1954, s. 85; tenże, *Neue Münzfunde in Brandenburg*, Ausgrabungen und Funde, I, 1956, s. 40.
- ¹⁹ J. M e n a d i e r, *Zwei märkische Denarfunde. 1. Der Münzfund von Lässig*, Zeitschrift für Numismatik, XXIII, 1902, s. 222-247, tabl. 1-3; S. K u b i a k (przy współudziale B. P a s z k i e w i c z a), *Znaleziska monet z lat 1146-1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998, s. 28 nn., nr 72.
- ²⁰ E. B a h r f e l d t, *Der Denarfund von Lühsdorf*, Numismatisch-sphragistischer Anzeiger, nr 7-8, 1881, s. 51-61; tenże, *Das Münzwesen*, s. 291, nr 48.
- ²¹ F. F r i e d e n s b u r g, *Der Fund von Lubnice*, Zeitschrift für Numismatik, XXVI, 1908, s. 327-347; tenże, *Die schlesischen Münzfunde*, Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, V, 1909, s. 58; B. P a s z k i e w i c z, *Uwagi o XIII-wiecznym skarbie z Lubnic pod Wieluniem*, Wiadomości Numizmatyczne, XXXIII, 1988, s. 60-78; K u b i a k (przy współudziale P a s z k i e w i c z a), o. c., s. 34 n., nr 85.
- ²² [brak autora], *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde*, 2, s. 123 n.; B a h r f e l d t, *Das Münzwesen*, s. 289, nr 37 (tutaj jako „Netzeband bei Greifswald” na Pomorzu i datowanie ukrycia na okres bawarski).
- ²³ W. H ä v e r n i c k, A. S u h l e, *G. Fund von Ohrdruf, Kr. Gotha (II). Vergraben um 1290/95*, [w:] W. H ä v e r n i c k, *Die mittelalterlichen Münzfunde in Thüringen*, Jena 1955, s. 285-390, tabl. 18-40.
- ²⁴ H.-D. D a n n e n b e r g, B. K l u g e, *Der Münzschatzfund von Pfaffendorf-Lamitsch bei Beesow (1965), verborgen um 1290. Ein Vorbericht*, Numismatisches Heft, 3, 1996, s. 18-26; H.-D. D a n n e n b e r g, *Der mittelalterliche Münzschatzfund von Pfaffendorf-Lamitsch bei Beesow, entdeckt im Jahre 1965. Bemerkungen zu den Brakteaten der Niederlausitz und zum Geldumlauf im Nordteil der Niederlausitz im Zeitraum 1270-1290*, Veröffentlichungen zur Brandenburgischen Landesarchäologie, 35, 2001, s. 207-268.
- ²⁵ H.-D. D a n n e n b e r g, *Zwei Denarfunde aus dem Jerichower Land mit Bemerkungen zum Münzwesen Anhalts und Sachsen-Wittenbergs im 13./14. Jahrhundert. 1. Der Fund von Roßdorf*, Jahresschrift für mittelalterliche Vorgeschichte, 87, 2003, s. 191-250.
- ²⁶ J. M e n a d i e r, *Funde deutscher Münzen aus dem Mittelalter. VIII. Der Bracteatenfund von Zeitz bei Barby*, Zeitschrift für Numismatik, XV, 1887, s. 97-201.
- ²⁷ H. G r o t e, *Blätter für Münzkunde*, I, nr 14, 1834, poz. V.2; tenże, *Beschreibung aufgefundenener Münzen des 13. Jahrhunderts aus Brandenburg u.s.w.*, Blätter für Münzkunde, I, nr 19, 1835, szp. 1-4; B a h r f e l d t, *Das Münzwesen*, s. 289, nr 34; K u b i a k (przy współudziale P a s z k i e w i c z a), o. c., s. 74, nr 179.

miejsc odkrycia przypada na kraje sąsiadujące bezpośrednio z Brandenburgią lub nieodległe od niej (Turyngia): Anhalt, Dolne Łużyce, Polska, Turyngia. Geografia znalezisk w sposób niebudzący wątpliwości wskazuje na proveniencję brandenburską okazy gorzowskiego.

Interesujące mogłoby być przeanalizowanie metrologii denara Bft 573 /Da. 82 w świetle stopy menniczej, charakterystycznej dla emisji brandenburskich. Takimi danymi odnoszącymi się do naszego egzemplarza, niestety, w pełni nie dysponujemy, a co najważniejsze, nie jest znana jego waga. Ta według wiarygodnych informacji zawartych w dziełach E. Bahrfeldta i H.-D. Dannenberga oraz w licznych publikacjach źródłowych, waha się najczęściej w granicach ok. 0,61-0,75 g²⁸. Według oceny piszącego te słowa, znającego z autopsji wiele denarów brandenburskich z okresu późnoaskańskiego, masa zabytku z pl. Staromiejskiego mieściła się w podanej rozpiętości. Uwaga ta jest w tym miejscu istotna, ponieważ jednym z ważniejszych kryteriów wyróżniania monet marchijskich od innych emisji środkowoeuropejskich (w tym niemieckich) jest ich metrologia. Dla denarów późnoaskańskich niska stopa, co odpowiada ich stosunkowo wysokiej wadze, jest jedną z najbardziej charakterystycznych cech, obok wyobrażeń tudzież miejsca występowania w znaleziskach.

Cechą charakterystyczną dla denara typu Bft 573 /Da. 82 jest niemal wyłączne jego występowanie w skarbach zdeponowanych w epoce askańskiej. W jednym zaledwie przypadku, Alterode, zresztą spoza Marchii Brandenburskiej, chodzić może o ewidentny zespół z okresu bawarskiego (1323–1373). Dla denarowych emisji askańskich typowym zjawiskiem jest ich przedłużony obieg i osadzanie się w skarbach również z okresu Wittelsbachów, a nawet późniejszego²⁹. Taka pozycja chronologiczna omawianego egzemplarza w skarbach jest niewątpliwym sygnałem świadczącym o jego dość wczesnym powstaniu. H.-D. Dannenberg, posługując się analizą zawartości znalezisk dla celów chronologicznych, uszeregował je w grupy czasowe (Fundgruppen) i na tej podstawie wybite naszego denara lokuje ok. 1275 r. Za podstawę takiego datowania posłużyły mu zwłaszcza dwa skarby, turyński z Ohrduf koło Gothy i marchijski z Bralitz koło Bad Freienwalde³⁰. Datowanie to nie budzi większego sprzeciwu, zwłaszcza jeśli uwzględni się opóźnione wypadanie z obiegu denarów brandenburskich w wyniku ich zdeponowania³¹. Czy zatem nie można pokusić się o znalezienie określonego władcy dla omawianej monety? W naszym przekonaniu taki zabieg wydaje się mało przydatny. Po połowie XIII w. nastąpił podział kraju. W latach 1258–1260 i 1266–1268 Marchia Brandenburska uległa podziałowi na dwie linie, starszą zwaną też joannicką lub stendalską oraz młodszą, ottońską albo salzwedelską. Jednakże regale mennicze, o czym dowodnie wydają się zaświadczać jednolicie bite denary, nie uległo podziałowi i wykonywane było wspólnie przez władców z obu linii³². Dla porządku rzeczy dodajmy, że w r. 1275 w linii joannickiej współrządzili Jan II, Otto IV i Konrad, zaś w linii ottońskiej Otto V i Albrecht

²⁸ Zob. przyp. 1-2 oraz przypisy do tabeli odnoszące się do znalezisk.

²⁹ T. S z c z u r e k, *Gedanken zum Münzumlauf in der spätaskanischen Zeit in der Mark Brandenburg*, *Wiadomości Numizmatyczne*, XL, 1996 (Polish Numismatic News, VI, 1997), s. 94 n.

³⁰ H.-D. D a n n e n b e r g, *Die brandenburgischen Denare*, s. 95, nr 82.

³¹ T. S z c z u r e k, *Gedanken*, s. 94 n.

³² J. S c h u l t z e, *Die Mark Brandenburg*, t. I: *Entstehung und Entwicklung unter den askanischen Markgrafen (bis 1319)*, Berlin 1961, s. 168 nn., 171; H.-D. D a n n e n b e r g, *Die brandenburgischen Denare*, s. 82, 92.

III.

Również bezprzedmiotowe wydaje się poszukiwanie mennicy. W okresie askańskim funkcjonowało ich kilka równocześnie, ale wyłącznie w Marchii Środkowej i w Starej Marchii. Świeżo podbite ziemie na wschód od Odry (Terra Transoderana) obsyłane były denarami emitowanymi w Marchii Środkowej. (Stara Marchia należała do strefy brakteatowej, posługującej się stopą lubecką, wyższą od brandenburskiej). Zgodzić się należy się z hipotezą roboczą H.-D. Dannenberga, który przyjmuje bicie jednego typu denara (w przeciągu jednego roku) – od jednej renowacji do drugiej – we wszystkich czynnych mennicach równocześnie³³.

Na koniec spójrzmy, czym jest znalezisko denara askańskiego dla Gorzowa Wlkp. Przede wszystkim jest cennym źródłem do dziejów obiegu pieniądza na terenie dzisiejszego miasta. Nie jest to jednak pierwsze znalezisko emisji askańskiej. Z terenu miasta lokowanego w 1257 r. pochodzą dwa egzemplarze: w 1996 r. na Starym Rynku podczas badań wykopaliskowych przy południowej ścianie katedry pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (najprawdopodobniej w miejscu nieistniejącej kaplicy pw. św. Urbana) odkryto przepołowiony denar typu Bft 226 /Da. 140³⁴; w 1999 r. u zbiegu ulic Spichrzowej i Lutyckiej podczas nadzoru archeologicznego w wykopie ciepłowniczym na głęb. 50 cm w średniowiecznej warstwie kulturowej znaleziono również intencjonalnie przepołowiony denar typu Bft 197 lub 194 /Da. 74 lub 132³⁵ (oba badania prowadzone przez mgr M. Pytlak). Poza murami ówczesnego Landsberga, podobnie jak denar Bft 573 /Da. 82, w 1978 r. został znaleziony na skarpie przy ul. Estkowskiego 3 (wówczas Szkoła Podstawowa) askański fenig bity dwustronnie typu Bft 583 /Da. 169³⁶. Od 1257 r. moneta brandenburska była na terenie miasta rodzimą monetą obiegową.

³³ H.-D. Dannenberg, *Die brandenburgischen Denare*, s. 11, 49 n., 93; T. Szczurek, *Nowe spojrzenie na brandenburskie denary z XIII i XIV w.*, *Wiadomości Numizmatyczne*, XLIV, 2000, s. 85.

³⁴ T. Szczurek, *Monety odkryte na placu Katedralnym w Gorzowie Wlkp. a pieniądz rynku nowomarchijskiego*, *Wiadomości Numizmatyczne*, XLIII, 1999, s. 47-50.

³⁵ Znalezisko niepublikowane, w zbiorach Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp.

³⁶ T. Szczurek, *Monety średniowieczne odkryte na stanowiskach archeologicznych nad środkową Odrą i dolną Wartą*, *Wiadomości Numizmatyczne*, XXVIII, 1984, s. 200-214.